

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Baluk G., Shompol O. National and International Legal Problems in Regulation of Environmental Protection and Environmental Safety Provision during Armed Conflicts.

The authors analyze in this article the special aspects of national, as well as international and legal problems of environmental protection during armed conflicts, and make attempt to attract the attention of foreign and domestic legal scholars and practitioners to the need of doctrinal research and the importance to solve these problems by modern standard setting and right enforcement.

It is noted that one of the most relevant levels of the negative impact of armed conflicts is the impact on the environment. The authors emphasize that a set of legal problems concerning the environment during armed conflicts on a scientific level is considered by domestic and foreign scientists mainly in the context of international and legal regulation. Such concept of scientific development of the subject is explained by the fact that during a long time armed conflicts in the world were mostly of interstate nature and dimension. Ukraine faces today the need to solve a number of problems related to overcoming of the consequences of armed conflict, which officially is not recognized as interstate.

The article discusses the conclusion that the war which continues in Ukraine, testified: laws of peacetime during armed conflict do not work; moreover, they have no answer to the question, which war generates, in particular on environmental protection and environmental safety provision in activity of the Armed Forces of Ukraine on the territory where military operations are conducted.

Events that occur in Ukraine, evidence also on the fact that it is impossible during armed conflict to talk about the legal environmental safety in activity of the Armed Forces, focusing solely on domestic law norms.

In addition, the war in Ukraine showed that the efficiency of the leading international organizations (it is referred to such international organizations as the UN, OSCE) in solution of the world's problems today has reduced considerably. The situation in Ukraine has exposed another problem it puts into question international agreements and commitments undertaken by some states concerning others. Meanwhile armed conflicts remain an important factor in achieving political and economic goals. Thus, armed conflicts are one of the major causes of the deterioration and degradation of the environment. The negative impact on the environment during armed conflict makes it difficult and sometimes impossible to protect civilian population and infringes important human rights (including the right to a safe and healthy environment), respect to which the customary international rules require as well. The authors have suggested that the criminality in environment sphere can be considered as a domestic case only conditionally, because any encroachment on the environment somehow affects the entire international community, although local disasters remain local.

The quite logical question is the following: is there a way out and what are legal means to minimize environmental risks in activity of the Armed Forces of Ukraine during military conflict? Therefore it is concluded that the magnitude of environmental damage causing and hidden environmental threats actualize the necessity for research of national, as well as international and le-

gal problems of legal regulation of environmental protection and environmental safety provision during armed conflict. The authors argue that such situation stipulates the search for completely new, innovative forms of influence of international organizations, international legal rules and national legislation on social relations in the field of environmental protection and environmental safety provision that arise in conditions of armed conflicts and justify their proposals.

Key words: armed conflict, environmental safety, environmental protection and environmental safety provision during armed conflicts.

Балюк

Галина Іванівна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПрН України

Шомпол Олена

Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Україна вже другий рік існує в умовах збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях. Жакливі руйнівні наслідки будь-яких бойових дій виявляються в усіх сферах людського буття та на всіх рівнях можливого усвідомлення таких подій – економічній, соціальній, ідеологічній, психологічній тощо. Проте одним із найактуальніших, на нашу думку, рівнів негативного впливу збройних конфліктів є вплив на довкілля. Масштабність завдання екологічної шкоди та приховані екологічні загрози актуалізують необхідність дослідження національних і міжнародно-правових проблем правового регулювання охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки під час збройного конфлікту.

Сукупність правових проблем щодо охорони довкілля під час збройних конфліктів на науковому рівні розглядалися вітчизняними та зарубіжними науковцями здебільшого в контексті проблем міжнародно-правового регулювання, зокрема в роботах О. Задорожного, М. Медведєвої, Н. Соколової, А. Дмитрієва та В. Муравйова та інших. Такий напрямок наукової розробки цієї тематики цілком можна пояснити, оскільки тривалий час збройні конфлікти в світі мали здебільшого міждержавний характер та аспект. Україна сьогодні опинилася перед необхідністю розв'язання низки проблем, пов'язаних із подоланням наслідків збройного конфлікту, який на офіційному рівні не визнається міждержавним.

Завданнями нашого дослідження є не лише аналіз особливостей національних і міжнародно-правових проблем охорони довкілля під час збройних конфліктів, але і спроба привернути увагу зарубіжних і вітчизняних науковців-юристів і практиків до необхідності та важливості розв'язання зазначених проблем.

Протягом останнього року Україна зіткнулася з новим видом воєнного конфлікту, так званого гібридного

війною – жодного офіційного оголошення про початок військової операції одночасно з використанням озброєних найманців на території держави. Зазначене зумовлює низку серйозних екологічних ризиків, наслідки яких можуть стати непередбачуваними. Йдеться про непрацюючі шахти і, як наслідок, – накопичення в пустотах вибухонебезпечних газів, обстріл хімічних підприємств і потенційна загроза від них, нагромадження побутового сміття, яке ніхто не вивозить і тим більше не переробляє, брак соціального забезпечення – ось далеко не повний перелік проблем, який за масштабами не менший від Чорнобиля, що нині насуваються не лише на ті території, що перебувають у стані війни, а й на всю нашу країну і пов'язані з планетарним впливом.

За період збройного конфлікту в зоні бойових дій на Донбасі зокрема постраждало понад 500 підприємств, від влучень артилерії загорілися та вибухнули кілька екологічно небезпечних виробництв, серед яких – Авдіївський та Ясенівський коксохімічні заводи, Лисичанський нафтопереробний та Краматорський верстатобудівний заводи, завод з виробництва вибухівки в Петровському на Луганщині, Луганська ТЕС тощо.

Так, на Лисичанському нафтопереробному заводі 2014 року сталася пожежа внаслідок артилерійського обстрілу. Загорілася ємність на 50 тис. тонн для зберігання сірки. Постійно обстрілюється Луганська ТЕС, що міститься в місті Щастя. А як відомо, на станції є водень, і якщо він вибухне – масштаби бу-

дуть катастрофічні. Останнім часом об'єктом постійних нападів став Авдіївський коксохімічний завод, який є черговою метою завойовників.

Водночас безперервні пошкодження ліній електропередач у результаті артилерійських обстрілів сприяють відключенню обладнання для відкачування води з шахт, що призводить до їх затоплення. Шахтні води створюють агресивне геологічне середовище з незворотними змінами в гідрологічному режимі території. Тобто, другий Чорнобиль не за горами, – попереджають експерти. Дослідження ґрунтів у зоні АТО свідчить про значний вміст важких металів на місці розривів снарядів. Так, концентрація титану у пробі ґрунту на місці розриву снаряда в 150 разів перевищує фонові показники. Є перевищення сульфатів у 2,5 рази, а також ванадію, свинцю, кадмію. А ще руйнація заповідних територій, які раніше підтримували й без того не найкращий екологічний стан регіону. Так, у межах зони АТО міститься 135 природно-заповідних об'єктів Східного регіону – понад третина всього природно-заповідного фонду нашої держави. Серед рослин, поширених там, до Червоної книги України занесено 124 види, до Європейського Червоного списку – 36.

Наведені вище дані свідчать про те, що війна перекинулась і на заповідні території Луганської та Донецької областей. Бойові дії велися зокрема в межах Луганського та Українського степового природних заповідників, національних парків «Меотиза» і «Святі гори», регіонального ландшафтного парку «Донець-

кий кряж». Пожежі пошкодили ділянки заказників «Нагольчанський», «Волнухинський», «Білоріченський», «Білогорівський», «Піщаний» на Луганщині. При цьому найбільш постраждали степові заповідники.

Як свідчить викладене вище, чимала частина степових заповідних ділянок України розташована саме в індустріальному районі – Донбасі, тож до загибелі цих острівків біотичного різноманіття степу – один лише крок. І це при тому, як стверджують фахівці, що жодна з природних зон за останні 150 років не зазнала таких катастрофічних змін, як степова. Подібного первинного ландшафту ніде в Європі не збереглося.

Наприкінці 2014 року Кабінет Міністрів України оприлюднив дані про те, що збитки від війни склали уже на той час величезну суму – дванадцять мільярдів гривень. Водночас, на думку фахівців, – це надто орієнтовна і поверхнева цифра. Адже йшлося лише про зруйновану інфраструктуру тощо, не враховуючи усіх масштабів лиха. Лише щодо національних парків сума збитків станом на той час уже сягнула двох мільярдів гривень [1, с. 8].

Україна сьогодні опинилася в центрі продовження протистояння між глобальними і регіональними гравцями за встановлення певного балансу сил та інтересів. Йдеться не лише про політичний вплив у регіоні Східної Європи, а й про доступ до енергоносіїв, стратегічних природних ресурсів та шляхів їх транспортування.

Війна, що другий рік триває на території України, засвідчила: закони мирного часу під час збройного кон-

флікту не працюють, більше того – у них немає відповіді на питання, яке породжує війна, зокрема щодо забезпечення екологічної безпеки в діяльності Збройних сил України на території, де ведуться воєнні дії. До того ж як змусити агресора дотримуватися міжнародно-правових вимог щодо забезпечення екологічної безпеки?

Зрозуміло, що нинішні проблеми національної безпеки нашої держави, зокрема екологічної безпеки як її складової, виникли не раптово і спричинені не лише зовнішнім тиском. Розбалансованість і незавершеність системи реформ державного управління, неефективність прийняття та виконання рішень, насамперед у сфері безпеки та оборони, а також поступове зубожіння населення, безробіття, корупція та злочинність створювали і підживлювали середовище для радикалізації суспільних настроїв і протестів.

До цього часу залишаються неврегульованими питання делімітації та демаркації кордонів України з сусідніми державами, насамперед з Росією. Вони використовуються як елемент тиску на Україну. Постійно існує загроза ескалації «заморожених» конфліктів та можливість виникнення нових збройних конфліктів у регіоні. Невирішеність конфліктів у державах Чорноморсько-Каспійського простору заважає створенню повноцінної системи безпеки: грузинсько-російський та україно-російський конфлікт практично зруйнували чинну модель безпеки та співробітництва в регіоні, утворили зону нестабільності в басейні Чорного моря тощо.

Водночас висування територіальних претензій, наявність окупованих територій, нарощення угруповань військ та озброєнь поблизу кордонів України, активізація розвідувальної діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також іноземних організацій проти України та підтримки сепаратизму зумовлює те, що Збройні Сили України поступово відновлюються та набувають бойового досвіду. Так, 23 липня 2014 року у Верховній Раді України пройшли парламентські слухання з теми «Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання». Актуальність проведення таких слухань зумовлена тим, що боротьба України за свою незалежність, територіальну цілісність, суверенітет стала моментом істини у відносинах нашої Вітчизни з державами світу.

Війна на Сході України засвідчила, що наша держава повинна мати адекватну систему захисту від таких глобальних загроз, як війна, тероризм, піратство, незаконна торгівля зброєю, нелегальна міграція, які вимагають об'єднання міжнародних зусиль. Водночас вона показала, що ефективність діяльності провідних міжнародних організацій (йдеться про такі міжнародні організації, як ООН, ОБСЄ) у вирішенні світових проблем сьогодні значно знижена, що призводить до посилення суперечностей стосовно розподілу сфер впливу між провідними центрами сили. Ситуація в Україні викрила ще одну проблему – під сумнів ставляться і міжнародні договори та зобов'язання, взяті одними державами стосовно інших. Водночас військова сила залишається

важливим чинником у досягненні політико-економічних цілей.

Цілком логічно постає питання: чи є вихід і як мінімізувати екологічні ризики в діяльності Збройних Сил України під час воєнного конфлікту?

Щоб дати відповідь на поставлене питання, звернемось до визначення поняття «війна». Війна в енциклопедичній літературі визначається як суспільно-політичне явище, що становить собою одну з форм розв'язання засобами збройного насильства суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, територіальних, релігійних суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами [2, с. 517]. За ознаками визначаються такі різновиди: громадянська війна, партизанська війна, обмежена війна, тотальна війна, племінна війна, «холодна війна», расова, торговельна, класова, бандитська війна [3, с. 104]. Наведений перелік різновидів війн, на нашу думку, сьогодні має бути доповнений. Йдеться зокрема про такі війни, як гібридна та кланова. Однак якою б не була війна, накопичений історичний досвід свідчить, що за кінцевим результатом вона є механізмом, інструментом боротьби за владу, власність, територію, монополію на ресурси.

Будь-яка війна стає практично світовою в розумінні її впливу на Землю як планету. Якщо поглянути на проблему більш широко, то, очевидно, слід визнати, що в сучасних умовах будь-яка, зокрема регіональна, війна за своєю сутністю перетворюється в екологічний злочин як проти миру, так і проти безпеки людства,

зокрема проти екологічної безпеки [4, с. 82-83].

Поняття «безпека людства» стосовно екологічних складів злочинів («екологічна безпека людства») базується на усвідомленні того, що людство – невід’ємна частина природи і повністю залежить від навколишнього середовища; на визнанні обмеженості і вичерпності природно-ресурсного потенціалу Землі й окремих її регіонів; на визначенні допустимого максимуму вилучення природних ресурсів і зміни екосистем та застосування тільки «екологосумісних» технологій і техніки у всіх сферах господарської діяльності; на необхідності встановлення превентивних екологічних заборон задовго до економічного вичерпання природних ресурсів або їх опосередкованого руйнування; на розумінні того, що без адекватного середовища для життя неможливе збереження нічого живого, зокрема його видів (включаючи людину й екосистеми більш низького рівня та ієрархії) [5, с. 333].

Відомо, що збройні конфлікти є однією з найбільш серйозних причин погіршення стану і деградації навколишнього природного середовища. У зв’язку з цим відповідно до Принципу 25 Декларації Ріо (1992 р.) проблеми миру, розвитку та охорони довкілля розглядаються як такі, що перебувають у взаємній залежності. У вирішенні цих проблем важливе місце відводиться міжнародним організаціям. Однак сьогодні не спостерігається активних дій ні з боку Європейської природоохоронної спільноти, ні організацій ООН – ЮНЕСКО, ЮНЕП, ні інших впливових міжна-

родних структур. Проблеми ж, які оголила війна в Україні, свідчать про те, що до їх вирішення необхідно якомога швидше долучити міжнародні інституції та напрацьований ними досвід міжнародно-правового регулювання захисту навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Події, які відбуваються останній рік в Україні, свідчать про те, що неможливо під час збройного конфлікту говорити про правове забезпечення екологічної безпеки в діяльності Збройних Сил, орієнтуючись виключно на норми національного законодавства. В юридичній літературі уже висловлювалася думка, що злочинність у сфері екології можна вважати внутрішньодержавною справою лише умовно: будь-яке посягання на навколишнє середовище так чи інакше стосується всього світового співтовариства, хоча локальні лиха залишаються локальними [6, с. 338].

Збройні конфлікти є однією з найбільш серйозних причин погіршення стану і деградації навколишнього природного середовища [7, с. 431]. Негативний вплив на навколишнє природне середовище під час збройного конфлікту ускладнює, а іноді унеможлиблює захист цивільного населення та порушує важливі права людини (зокрема право на безпечне для життя і здоров’я навколишнє природне середовище), поваги до яких вимагають зокрема і звичаєві норми міжнародного права.

Наведені приклади значно вплинули на розвиток і формування міжнародного права, ця проблема останні два десятиріччя активно розглядається на науковому та практичному

рівнях, нею опікуються численні міжнародні та національні органи й установи, проте низка проблем залишається нерозв'язаною.

Як зазначено в Доповіді Комісії з міжнародного права Генеральної Асамблеї ООН, вплив на навколишнє середовище під час збройного конфлікту та після нього може бути довготривалим і таким, який неможливо ліквідувати. Така ситуація може бути перешкодою для ефективного відновлення життєдіяльності суспільства, призводити до знищення недоторканих природних куточків або призводити до порушення у функціонуванні важливих екосистем [8, с. 417].

З урахуванням особливостей реалізації міжнародно-правових норм щодо охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів науковцями запропоновано розрізняти три ситуації: «... 1) вплив стану війни на виконання сторонами своїх зобов'язань з охорони довкілля за відповідними міжнародними договорами; 2) дія договорів стосовно охорони навколишнього середовища, призначених для застосування саме в період воєнних дій; 3) реалізація норм про відповідальність і санкції за шкоду навколишньому середовищу, спричинену під час збройного конфлікту, після завершення стану війни» [9, с. 252].

Аналіз міжнародно-правових норм стосовно охорони довкілля під час збройних конфліктів, на думку вчених, ілюструє, що загальновизнані принципи ведення війни можуть слугувати лише фундаментом для такого захисту та не можуть бути за-

стосовані до реальних воєнних ситуацій, пов'язаних із завданням шкоди природним об'єктам, докільню в цілому. Спеціальні природоохоронні норми, будучи неконкретними, так само як і принципи, мають крім того обмежене визнання та сферу застосування, а тому не можуть успішно виконувати захисні функції. Викладене вище свідчить, що чинне право не здатне ефективно охороняти навколишнє середовище від руйнування, викликаного збройними конфліктами [10, с. 4-5].

Вирішення проблеми вбачається в поступовому, за сприятливих умов, прийнятті більш жорстких екологічних обмежень у регламентації військових дій. Серед важливих заходів слід зазначити сприяння широкому визнанню державами природоохоронних норм під час військових конфліктів. Поряд із зазначеними кроками, першочерговими заходами поступової екологізації міжнародно-правового регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів, на думку науковців, мають бути:

- поширення, наскільки це можливо, дії деяких положень природоохоронних договорів мирного часу на період військових конфліктів;
- посилення чинних договорів або окремих норм права збройних конфліктів (без зміни їх текстів) додатковими угодами, які екологізують основні договори (норми);
- укладення спеціального договору стосовно захисту навколишнього середовища в період збройних конфліктів та внесення поправок до чинних договорів [10, с. 5].

Так, українські вчені О. Задорожний та М. Медведєва, аналізуючи проблеми охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів у доктрині міжнародного права та на рівні норм, закріплених у міжнародних угодах різного галузевого спрямування, пропонують виділяти три групи норм: *норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права*, *норми договірної міжнародної гуманітарної права* та *норми міжнародних екологічних угод та актів рекомендаційного характеру* [11, с. 241-256] у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Серед норм *звичаєвого міжнародного гуманітарного права*, які мають спрямування на охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів, пропонується розглядати основні принципи міжнародного гуманітарного права, що мають силу звичаю:

«...1) принцип воєнної необхідності – комбатант¹ може застосовувати будь-які засоби і способи ведення воєнних дій, необхідні для підкорення супротивника, проте за умови, що такі методи не заборонені правом війни. Зазначений принцип знайшов відбиття в Санкт-Петербурзькій декларації 1868 року, IV Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року...» [11, с. 241-242];

«...2) принцип пропорційності – забороняє методи ведення воєнних

дій, здатні призвести до випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб, завдання шкоди цивільним об'єктам, або настання таких наслідків, які були б не виправданими порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою воєнною перевагою...» [11, с. 242];

«...3) принцип гуманності або застереження Мартенса – населення і воюючі сторони перебувають під захистом принципів міжнародного права, які впливають з усталених звичаїв між цивілізованими націями, законів людства та суспільної свідомості» [11, с. 242]. Мова йде про положення, внесені Ф. Мартенсом до Преамбули Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1899 року [12]. Застереження внесені до низки міжнародних конвенцій, зокрема Конвенції про заборону деяких видів звичайної зброї 1980 року, на нього посиляється Міжнародний суд ООН під час підготовки Консультативного висновку 1996 року щодо законності загрози ядерної зброї або її застосування [12].

Після війни в Перській затоці Міжнародний Комітет Червоного Хреста і Генеральна Асамблея ООН проголосували про застосування застереження Мартенса до захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Крім того Міжнародний Комітет Червоного Хреста виступає за застосування принципу перестороги до захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів [11, с. 242];

«...4) принцип незаподіяння зайвих і надмірних страждань, закріплений у Санкт-Петербурзькій деклара-

¹ У Додатковому протоколі I (1977 року) до Женевських конвенцій 1949 року (Протокол присвячено захисту жертв міжнародних збройних конфліктів) було замінено застарілі слова термінами сучасної юридичної мови («воюючий» на «комбатант», «засади» на «принципи» тощо).

ції 1868 року та Гаазькому положенні 1899 року, рівною мірою стосується і захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів» [11, с. 243].

У межах *договірного міжнародного гуманітарного*¹ права в сучасних умовах є низка положень міжнародних договорів, які безпосередньо чи опосередковано спрямовані на захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Розглянемо деякі з них. Йдеться зокрема про Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [13] і Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. [14], який містить норми, безпосередньо спрямовані на охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Згідно зі статтею 35 Додаткового протоколу I забороняється застосовувати методи та способи ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як очікується, заподіюють значну, довгострокову і серйозну шкоду природному середовищу. Проте стаття 55 Додаткового протоколу I містить дещо відмінне положення:

1) під час ведення воєнних дій виявляється турбота про захист навколишнього середовища від значної, довгострокової та серйозної шкоди. Такий захист передбачає заборону

¹ Термін гуманність походить від лат. *humanus* – «людяний, повага до людей та до людської гідності». Проте в сьогодинішньому світі зміст цього терміна значно деформується, зокрема якщо пригадати «гуманітарні конвої» Російської Федерації, які потрапляють на територію України з порушенням низки міжнародно-правових норм.

використання методів і способів ведення війни, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдають такої шкоди природному середовищу і тим самим завдають шкоди здоров'ю або виживанню населення;

2) заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій забороняється [15, с. 42].

Аналіз наведених положень дозволяє говорити про таке: стаття 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [14] стосується застосування методів та засобів ведення війни, а стаття 55 більшою мірою спрямована на захист навколишнього середовища.

Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [16] (далі – Конвенція ЕНМОД) прямо встановлює низку зобов'язань держав: забороняється вороже використання природного середовища, яке має широкі, довгострокові або серйозні наслідки у вигляді засобів руйнування, завдання шкоди будь-якій іншій державі-учасниці; вимагається не допомагати, та не мотивувати будь-яку державу, групу держав, міжнародну організацію до такої діяльності.

Водночас слід зазначити, що наведені вище міжнародні документи, зокрема Додатковий протокол I та Конвенція ЕНМОД, мають деякі розбіжності, на які звертається увага в науковій літературі [17, с. 38-42]. По-перше, Додатковий протокол I забороняє використовувати методи та засоби ведення війни, які можуть спричинити шкоду навколишньому

середовищу. Конвенція ЕНМОД забороняє вороже використання навколишнього середовища як засіб ведення війни, тобто навмисне управління природними процесами в інтересах однієї сторони. По-друге, метою Додаткового протоколу I є захист навколишнього середовища, при цьому вид зброї, який використовується, не має значення. Конвенція ЕНМОД чітко забороняє воєнне або інше вороже використання засобів впливу на природне середовище. По-третє, положення Додаткового протоколу I застосовуються тільки під час збройних конфліктів, а положення Конвенції діють і в мирний час.

Серед угод, які містять норми щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів, варто назвати і Протокол III до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію (1980 року), який забороняє перетворювати ліси чи інші види рослинного покриву на об'єкт нападу із застосуванням вогнепальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для того, щоб укрити, сховати або замаскувати комбатантів або інші військові об'єкти, або коли вони самі є військовими об'єктами [15, с. 48].

Норми щодо охорони навколишнього середовища, які містяться в наведених вище та інших конвенціях, в узагальненому системному вигляді були викладені в підготовленій 1994 року Міжнародним Комітетом Червоного Хреста новій редакції Керівних

принципів для військових статутів та інструкцій з охорони навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів [15, с. 78-85]. У вищезазначених Керівних принципах містяться такі положення:

1) загальними принципами міжнародного права, які застосовуються до збройних конфліктів, є принцип проведення розмежування між військовими та цивільними об'єктами та принцип пропорційності, що забезпечують охорону навколишнього середовища;

2) наголошується, що наявність збройного конфлікту не впливає на зобов'язання сторін конфлікту за міжнародними екологічними угодами перед державами, що не беруть участі в конфлікті, а також щодо районів за межами національної юрисдикції. У випадках, які не охоплюються нормами міжнародних угод, захист і контроль за станом навколишнього середовища забезпечується на основі принципів міжнародного права, які ґрунтуються на усталених звичаях, принципах гуманності та на основі вимог суспільної свідомості;

3) невивірване військовою необхідністю знищення природного середовища порушує міжнародне гуманітарне право;

4) охорона навколишнього природного середовища забезпечується загальною заборонаю знищення цивільних об'єктів, за винятком, коли таке знищення було зумовлене воєнною необхідністю;

5) держави мають ужити всіх необхідних заходів, передбачених міжнародним правом, з метою запобігання а) перетворенню лісів та інших видів рослинного покриву в об'єкт

нападу із застосуванням вогнепальної зброї, за винятком тих випадків, коли такі природні елементи використовуються для того, щоб укрити, приховати чи замаскувати комбатантів або інші військові об'єкти, або коли вони самі є військовими об'єктами; б) нападу на об'єкти, які необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, споруди для постачання питної води, з метою недопущення їх використання цивільним населенням; в) нападу на екологічно небезпечні об'єкти, а саме плотини, дамби й атомні електростанції, навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може спричинити вивільнення небезпечних процесів і сил та потягти за собою втрати серед населення, та тоді, коли на такі установки поширюється спеціальний захист відповідно до Додаткового протоколу I до Женевської конвенції; г) нападу на історичні пам'ятники, витвори мистецтва або місця відправлення культу, які є культурною чи духовною спадщиною народів;

б) забороняється воєнне або інше вороже використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки. Термін *засоби впливу на навколишнє середовище* розуміється як будь-які засоби для зміни – шляхом управління природними процесами – динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу і атмосферу, а також космічний простір.

Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/49/50 «Десятиріччя міжнародного права ООН» 1994 року запропонувала державам поширювати переглянуті Керівні принципи, отримані від Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Цими принципами було визначено низку обов'язків щодо забезпечення реалізації норм з охорони навколишнього середовища в період збройного конфлікту. Визнано, що внутрішнє законодавство є одним з основних засобів, що забезпечує на практиці реалізацію норм міжнародного гуманітарного права, які стосуються охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки під час збройного конфлікту.

Серед *міжнародних екологічних угод та актів рекомендаційного характеру* у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки можна назвати низку угод та міжнародних декларацій, які безпосередньо закріплюють принципи та норми щодо охорони навколишнього середовища під час воєнних дій та збройних конфліктів.

Так, у Всесвітній хартії природи, схваленій Генеральною Асамблеєю ООН 28 жовтня 1982 р.[18], зазначається, що зберегти природу та природні ресурси неможливо, поки людство не навчиться жити в мирі та не відмовиться від війни і виробництва зброї. Відповідно до пункту 5 Всесвітньої хартії природу необхідно захищати від розграбування в результаті війни або інших ворожих дій. Крім того взагалі необхідно утримуватися від дій, які завдають шкоди природі (пункт 20).

Стокгольмська декларація 1972 року закріпила положення про те, що людина й навколишнє середовище мають бути позбавлені від використання ядерної та інших видів зброї масового знищення (принцип 26).

Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 року у принципі 24 проголосила, що війна неминуче здійснює руйнівний вплив на процес сталого розвитку. Тому держави мають поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього середовища при виникненні збройних конфліктів.

У Порядку денному на XXI століття наголошено на тому, що потрібно розглянути питання про відповідність нормам міжнародного права заходів щодо недопущення масштабного руйнування навколишнього середовища під час збройних конфліктів, при цьому беручи до уваги спеціальні повноваження Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

У статті 88 Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. [19] зазначається, що відкрите море має резервуватися для мирних цілей, що дозволяє тлумачити це положення як заборону на будь-яку військову діяльність у відкритому морі.

Незважаючи на наявність низки норм міжнародно-правового характеру різного рівня щодо охорони довкілля під час збройних конфліктів, зазначена проблема потребує подальшої співпраці держав. 2013 року на своїй 68 сесії Комісія з міжнародного права Генеральної Асамблеї ООН включила тему «Охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів» до довгострокової програми діяльності Комісії. Крім того

зазначену проблему запропоновано розглядати не через призму окремих галузей міжнародного права – гуманітарного, екологічного, прав людини, а через призму часових періодів: до початку збройного конфлікту; під час збройного конфлікту; після збройного конфлікту (предметом розгляду є збройні конфлікти не лише міжнародного, а й неміжнародного характеру) [20, с.129-131].

Аналіз норм міжнародно-правового регулювання наведених вище проблем свідчить, що проблема охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів розглядається через призму реалізації законів війни. Проте у своїй Доповіді Комісія з міжнародного права Генеральної Асамблеї ООН (2008 рік) дійшла висновку, що зазначений підхід досить звужений. Це положення знайшло своє відбиття в текстах проектів статей про наслідки збройних конфліктів для міжнародних договорів, прийнятих Комісією з міжнародного права в першому читанні. Відповідно до статті 3 Проекту статей виникнення збройного конфлікту не обов'язково припиняє або призупиняє дію міжнародних договорів між державами-учасниками збройного конфлікту та державою-учасницею збройного конфлікту та третіми державами. У статті 5 Проекту статей міститься таке положення: якщо з предмета договору слідує, що вони продовжують діяти в умовах збройного конфлікту, то його виникнення не впливає на дію даних договорів [21, с. 89-90]. Наведені положення, на нашу думку, повною мірою

можуть бути застосовані і щодо дії міжнародних екологічних угод.

Дослідження комплексу питань щодо охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів та міжнародно-правового досвіду реалізації норм міжнародних угод, зокрема й екологічних, а також діяльності міжнародних організацій та інституцій щодо зазначених проблем спонукає авторів статті до досить критичних висновків. По-перше, є потреба ще раз звернути увагу на низький рівень ефективності міжнародно-правових засобів у питаннях подолання як збройних конфліктів, так і в питаннях забезпечення екологічної безпеки й охорони довкілля під час таких конфліктів.

По-друге, наявні організаційно-інституційні форми міждержавного співробітництва в разі виникнення збройного конфлікту, а тим більше в разі виявлення екологічних загроз, спровокованих збройним конфліктом, виявляються не спроможними не лише створити умови для досягнення домовленостей, а й часто дискредитують себе в цих питаннях своєю бездіяльністю.

Такий стан речей, на нашу думку, зумовлює пошук зовсім нових, новацийних форм впливу міжнародних структур і міжнародних норм права на суспільні відносини, у нашому випадку – на відносини щодо забезпечення екологічної безпеки, які виникають в умовах збройних конфліктів.

Серед останніх пропозицій, запропонованих вітчизняними вченими, привертає увагу пропозиція світовій

громадськості з метою вирішення глобальних екологічних проблем створити міжнародну «екологічну столицю» [22, с. 36]. Для обґрунтування такої пропозиції фахівці пропонують звернутися до наявного міжнародного досвіду. Зокрема відомо, що Фінляндія створила собі столицю прав людини і Гельсінгської угоди, а Нідерланди – столицю світового правосуддя і Гаазького суду. Як підкреслюється, у глобальному співтоваристві столицями стали не географічні населені пункти, які отримали адміністративні повноваження, а нації, які звалили на себе соціальний тягар виконання певних функцій з організації чи координації життя глобального простору.

Функціональна екологічна столиця пропонується бути визначена як територіальне утворення, на якому формується людський потенціал та необхідна інфраструктура для управління (координації) зусиль світового співтовариства зі здійснення певної суспільно витребуваної функції, у цьому разі – екологічної (охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки), зокрема в умовах збройних конфліктів.

Офіційною метою формування функціональної екологічної столиці в певній географічній точці (наприклад, в Україні) визнається необхідність координації зусиль і дій окремих міжнародних структур і груп з виконання екологічної функції, що пов'язана із забезпеченням сталого розвитку, особливо в умовах воєнних конфліктів.

Слід погодитися з тим, що умовою і неминучим етапом формування функціональної екологічної столиці,

зокрема в Україні, може стати «розкрутка», по-перше, усвідомлення суспільної необхідності такої соціальної функції, по-друге, «бренду» (іміджу) території України, де сьогодні триває збройний конфлікт.

На нашу думку, слід погодитися з тим, що Україна має безумовне право стати екологічною столицею світу, хоча б і на тій підставі, що майже 30 років тому вона ці права вистраждала, приборкавши першу глобальну катастрофу планетарного масштабу – Чорнобильську, а сьогодні переживає чи не більш жорстку катастрофу – збройний конфлікт.

Минуле некероване – і відвернути Чорнобильську катастрофу, так само як і збройний конфлікт, що уже стався і триває нині, нікому не під силу. Однак Україна має всі можливості з максимальною користю для себе використати інформаційний багаж збройного конфлікту, що триває на її території, а також Чорнобиль, який зробив Україну за один день відомою без перебільшення у всьому світі, створив їй (висловлюючись професійною мовою **PR-менеджерів**) **100-відсотковий маркетинговий бренд**.

Питання «екологічної столиці» – надзвичайно складне і серйозне. І відповідь на нього може бути надана лише завдяки зусиллям фахівців багатьох як вітчизняних, так і міжнародних наук і практик. Проте в основу його формування має бути покладено насамперед такий чинник, як воля держави, а точніше – вищого керівництва держави, зокрема в особі Президента України, який міг би, на нашу думку, виступити з такою ініціативою на одному з міжнародних самітів.

Найважливіші функції, координацію яких могла б взяти на себе майбутня екологічна столиця, – це організаційні, правові, наукова та освітянська, екологічна тощо. Схематично вони можуть бути представлені таким чином: 1) організаційні: на сьогодні два офіси ЮНЕП (програми ООН з навколишнього середовища) розквартировані в Найробі, Кенії (Всесвітній офіс) та в Женеві (Європейський офіс). Україна могла б запропонувати сформувати на її території, скажімо, Раду з науки та освіти в галузі екології; 2) правові: відомо, що прецедент Україна вже створила, успішно провівши в м. Києві (травень 2003 р.) екологічний саміт, на якому було підписано низку угод у сфері охорони навколишнього природного середовища; 3) наукова й освітня: координація зазначених функцій передбачає організацію та проведення наукових конференцій; створення умов для роботи постійних і тимчасових комісій і комітетів (рад); ініціювання окремих програм у галузі освіти; лідерство у підготовці навчальної літератури, а також рекомендацій і стандартів з їх підготовки тощо; 4) екологічні: передбачають необхідність напрацювання в сучасних умовах новітніх міжнародних документів, норми яких зобов'язували б світове співтовариство до забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів [22, с. 37]. Останнє надзвичайно актуальне для всього світового співтовариства.

Розуміємо, що викладені пропозиції в сьогоднішніх умовах та ситуації в Україні можуть видатися не

зовсім своєчасними, проте, на нашу думку, необхідність вирішити наявний збройний конфлікт і забезпечити екологічну безпеку в цій ситуації жодним чином не має позбавити нас здатності планувати та прогнозувати наше майбутнє та майбутнє нашої держави в умовах миру, безпеки та стабільності.

Список використаних джерел:

1. Кривда Марина. Донбас за крок до екологічної катастрофи / М. Кривда // Голос України. – 28 січня 2015 року. – С. 8–9.
2. Енциклопедія сучасної України. – Том 4. – Київ.: НАН України, 2005 – 700 с.
3. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. Макліна І., Макмілана А.; пер. з англ.: В. Сидоров, Д. Тарашук. – Київ.: Основи, 2006. – 789 с.
4. Плешаков А. М. Экологические преступления против мира и безопасности человечества / Плешаков А. М. // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 81–90.
5. Реймерс Н. Ф. Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология / Реймерс Н. Ф. – М.: «Россия молодая», 1992. – 365 с.
6. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность / Карпец И. И. – М.: Юрид. лит., 1992. – 432с.
7. Соколова Н. А. Международно-правовая охрана окружающей среды во время международных конфликтов / Соколова Н. А. // Международное экологическое право : учебник / отв. ред Р. В. Валеев. – М.: Статут, 2012. – 639 с.
8. Охрана окружающей среды в связи с вооруженными конфликтами (г-жа Мария Г. Якобссон) Приложение Е. // Генеральная Ассамблея Официальные отчеты. Шестдесят третья сессия. Дополнение №10 (А/66/10) Доклад Комиссии международного права. Шестдесят третья сессия. Нью-Йорк: ООН. – 2011 [Электронный ресурс] – Режим доступа : legal.un.org/ilc/reports/2011/russian/addendum.pdf
9. Медведева М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища / Марина Олександрівна Медведева ; за наук. ред. О. В. Задорожного. – К. : Фенікс, 2012. – 479 с.
10. Тихомиров С. Н. Международно-правовая защита окружающей среды в вооруженных конфликтах : автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. Специальность 12.00.10. – Международное право / Сергей Николаевич Тихомиров. – М.: 1997. – 22 с.
11. Задорожний О. В. Міжнародне право навколишнього середовища / О. В. Задорожний, М. О. Медведева. – К. : Видав. дім «Промінь», 2010. – 510 с.
12. Пустогаров В. В. Оговорка Мартенса – история и юридическое содержание / Пустогаров В. В. // Право и политика. – 2000. – №3 [Электронный ресурс]. – Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа : http://krotov.info/library/13_m/artens.htm
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. // «Международная защита прав и свобод человека», Москва, Юрид. Лит., 1990 год.
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. // «Права людини і професійні стандарти для військовослужбовців» в документах міжнародних організацій. 2 книга, Гаагські та Женевські конвенції, 1996 р.
15. Абашидзе А. Х. Международное экологическое право: Документы и комментарии. Вып. II. Защита окружающей среды во время вооруженных конфликтов / А. Х. Абашидзе, Ю. Г. Васильев, А. М. Солнцев. – М.: РУДН, 2009. – 103 с.

16. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. [Електронний ресурс]. – Правова бібліотека України. – Режим доступу : <http://www.uapravo.net/akty/pravo-main/akt8pvqz3o.htm>.

17. Тулина А. О. Защита природной среды во время вооруженных конфликтов в нормах международного гуманитарного права / Тулина А. О. // Студенческий научный журнал «Грани науки». – 2013. – Т. 1. – С. 38–42.

18. Всесвітня хартія природи, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 28 жовтня 1982 р. // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, тридцать седьмая сессия, Дополнение № 51 – С. 24–27.

19. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р. (Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Ор-

ганізації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року» від 3 червня 1999 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст.254.

20. Доклад Комиссии международного права. Шестьдесят восьмая сессия (6 мая – 7 июня и 8 июля – 9 августа 2013 года) Генеральная Ассамблея ООН. Официальные доклады. Шестьдесят восьмая сессия. Дополнение №10 (A/68/10). – 2013. – 180 с.

21. Тексты проектов статей о последствиях вооруженных конфликтов для международных договоров, принятых Комиссией в первом чтении // Генеральная Ассамблея Официальные отчеты. Шестьдесят третья сессия. Дополнение № 10 (A/63/10). Доклад Комиссии международного права. Шестьдесят третья сессия. Нью-Йорк: ООН. – 2008. – 143 с.

22. Мельник Л. Г. «NEW-BACIOKI» глобального масштаба: Экономическое эссе / Мельник Л. Г. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. – 56 с.

Балюк Г. І., Шомпол О. А. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів

У статті здійснено аналіз особливостей національних і міжнародно-правових проблем охорони довкілля під час збройних конфліктів, а також спробу привернути увагу зарубіжних і вітчизняних науковців-юристів і практиків до необхідності доктринального дослідження та важливості розв'язання зазначених проблем шляхом сучасного нормотворення та правореалізації.

Зроблено висновок, що масштабність завдання екологічної шкоди та приховані екологічні загрози актуалізують необхідність дослідження національних і міжнародно-правових проблем правового регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройного конфлікту. Автори доводять, що такий стан речей зумовлює пошук зовсім нових, новачієних форм впливу міжнародних структур, міжнародних норм права та національного законодавства на суспільні відносини у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки, які виникають в умовах збройних конфліктів, й обґрунтовують свої пропозиції.

Ключові слова: збройний конфлікт, екологічна безпека, охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів.

Балюк Г. И., Шомпол Е. А. Национальные и международно-правовые проблемы регулирования охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности во время вооруженных конфликтов

В статье проанализированы национальные и международно-правовые проблемы охраны окружающей среды во время вооруженных конфликтов, а также осуществлена попытка привлечь внимание зарубежных и отечественных ученых-юристов и практиков к необходимости доктринального исследования и важности решения указанных проблем путем современного нормотворчества и правореализации.

Обоснованы выводы о том, что масштабность причиненного экологического вреда и скрытые экологические угрозы актуализируют необходимость исследования национальных и международно-правовых проблем правового регулирования охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности во время вооруженного конфликта. Авторами обосновываются идеи о том, что такое положение вещей требует поиска совершенно новых, новационных форм влияния международных структур, международных норм права и национального законодательства на общественные отношения в сфере охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности, которые возникают в условиях вооруженного конфликта, и обосновывают свои предложения.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, экологическая безопасность, охрана окружающей природной среды и обеспечение экологической безопасности во время вооруженных конфликтов.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015